

SULAVAN ARKTIKSEN AVAINKYSYMYKSET

52

LUONNONVARAT JA HALLINNOINTI

Lotta Numminen

BRIEFING PAPER 52, 1. helmikuuta 2010



ULKOPOLIITTINEN INSTITUUTTI
UTRIKESPOLITISKA INSTITUTET
THE FINNISH INSTITUTE OF INTERNATIONAL AFFAIRS

SULAVAN ARKTIKSEN AVAINKYSYMYKSET

LUONNONVARAT JA HALLINNOINTI



Lotta Numminen
Tutkija
Ulkopoliittinen instituutti

Briefing Paper 52
1. helmikuuta 2010

- Jäämeren tulevaisuuden avainkysymykset ovat sen merenpohjan ja merialueen luonnonvarojen käyttö sekä alueen hallinnointi.
- YK:n merioikeusyleissopimus säätelee merialueiden ja merenpohjan luonnonvarojen käyttöä kansainvälisellä tasolla. Yleissopimus ei kuitenkaan ole riittävä, kun Jäämeren luonnonvaroja aletaan hyödyntää.
- Pääasiallisten toimijoiden, rantavaltioiden, tärkein motiivi on luonnonrikkauksien käyttöönoton turvaaminen. Tällä hetkellä vaikuttaa siltä, että rantavaltiot tulevat päättämään keskenään talousvyöhykkeiden ulkopuolisen merenpohjan luonnonvarojen käytöstä.
- Koska arktinen ympäristönmuutos etenee kiihtyvällä nopeudella, hallinnoinnin järjestämisellä on kiire. Suomelle paras tapa vaikuttaa Jäämeren hallinnointiin on keskittyä Arktisen neuvoston toiminnan tukemiseen.
- Suomi voi hyötyä Jäämeren kehityksestä panostamalla alueelle soveltuvaan arktiseen teknologiaan ja ympäristöteknologiaan. Jos Suomessa halutaan hyötyä taloudellisista mahdollisuuksista, arktisessa strategiassamme pitää tehdä siitä poliittinen päätös.

Kansainvälinen ympäristö- ja luonnonvarapolitiikka -tutkimusohjelma
Ulkopoliittinen instituutti



Kuva: Mark Kelly

Ilmastonmuutos vahvistaa arktisen alueen merkitystä kansainvälisessä politiikassa. Alue lämpenee ainakin kaksi kertaa nopeammin kuin muut maapallon alueet. Jäämeren merijään sulaminen mahdollistaa uusien luonnonvarojen käyttöönoton. Uusia kalastusalueita avautuu ja merenpohjasta voidaan löytää jopa 30 % maailman vielä löytymättömistä kaasuvaroista ja 13 % öljyvoroista¹. Huomattavimmat öljyvarannot ovat Alaskan, Pohjois-Kanadan ja Koillis-Grönlannin talousvyöhykkeiden merenpohjassa. Suurimpien kaasuvarantojen oletetaan löytyvän Barentsinmeren ja Karanmeren alueelta.

Suomen arktista strategiaa valmisteltaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten luonnonvarojen hyödyntäminen vaikuttaa Jäämeren kansainväliseen hallintaan. Lisäksi on tarpeen tarkastella rantavaltioiden, Venäjän, Norjan, Kanadan, Tanska/Grönlannin ja Yhdysvaltain viimeaikaista toimintaa.

Tarve kehittää Jäämeren kansainvälistä hallintoa

Jäämeren merenpohjan luonnonvarojen käyttöä ohjaa pääasiassa YK:n merioikeusyleissopimus². Rantavaltiot voivat ottaa käyttöönsä luonnonvaroja 200 meripeninkulman talousvyöhykkeiden sisäpuolella. Nyt merijään sulaminen paljastaa talousvyöhykkeiden ulkopuolisia alueita, joiden luonnonvaroja aletaan hyödyntää. Se luo paineita Jäämeren kansainväliseen hallintaan.

1 The U.S. Geological Survey, 2008

2 United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982

Merioikeusyleissopimukseen kuuluvalla rantavaltiolta voi olla oikeus merenpohjan luonnonvaroihin myös talousvyöhykkeensä ulkopuolella. Sopimuksen artikla 76 määrittelee, että valtion pitää laajennettuja oikeuksia vaatiessaan osoittaa YK:n toimikunnalle, että sen merenalainen mannerjalusta ulottuu tuon etäisyyden yli. Tämän tulee kuitenkin tapahtua 10 vuoden kuluessa siitä, kun valtio on liittynyt merioikeusyleissopimuksen jäseneksi. Toimikunta tekee vaateiden pohjalta suosituksen uusista rajoista ja jos rantavaltio myöhemmin määrittelee ulkorajat sen mukaisiksi, niistä tulee sitovat.

Kaikki Jäämeren rantavaltiot Yhdysvaltoja lukuun ottamatta määrittelevät tällä hetkellä mannerjalustojensa ulkorajoja. Rantavaltioilla on kullakin oma määräaikansa vaateiden esittämiselle sen mukaan milloin ne ovat liittyneet merioikeusyleissopimukseen. On mahdollista, että YK:n toimikunta saa keskenään päällekkäisiä aluevaateita käsiteltäväkseen. Toimikunta antaa valtioille kuitenkin vain suosituksia rajoista. Näin ollen päällekkäiset aluevaateet saatetaan joutua ratkaisemaan valtioiden välisillä neuvotteluilla³, jotka voivat aiheuttaa diplomaattisia kiistoja rantavaltioiden välille.

Kyse on siis pitkäaikaisesta kansainvälisestä hallintoprosessista, vaikka tällä hetkellä voikin syntyä kuva sääntelemättömästä valtioiden välisestä kilpajuoksusta.

Venäjä oli ensimmäinen Jäämeren rantavaltio, joka teki aluevaateen YK:n toimikunnalle vuonna 2001.

3 Timo Koivurova, ”Kuka omistaa Arktisen jäämeren?” Ulkopolitiikka, 4/2009

Koska Venäjän tarjoamat tieteelliset todisteet eivät tuolloin olleet riittäviä, sen on hankittava lisätodisteita. Venäjän odotetaan toimittavan mannerjalustaa koskevat uudet tiedot viimeistään vuoteen 2011 mennessä. Kanadan määräaika umpeutuu vuonna 2013 ja Tanska/Grönlannin vuoteen 2014 mennessä. Norja jätti vuonna 2006 kolme aluevaadetta YK:n toimikunnalle: *Banana Hole* Norjan ja Jan Mayenin saaren välisellä alueella, *Loop Hole* Barentsin merellä ja *Western Nansen Basin* Huippuvuorten läheisyydessä. Nämä vaateet hyväksyttiin vuonna 2009. Koska Yhdysvallat ei ole liittynyt merioikeusyleissopimukseen, se ei voi jättää YK:n toimikunnalle omia aluevaateitaan.

Jäämeren sulavan merijään alta paljastuu uusia kalastusalueita, jotka kuuluvat kansainväliseen meri-alueeseen. Niiden hallinnointia ei ole vielä ratkaistu. Kalaparvien liikkeistä ja määrästä ei myöskään ole riittävästi tutkimustietoa. Siksi Jäämeren kestävän kalastamisen harjoittaminen vaikeutuu, ylikalastuksen ja laittoman kalastuksen riski kasvaa ja valtioiden väliset kiistat kalastusalueista ja -kiintiöistä saattavat yleistyä.

Arktisessa neuvostossa ovat edustettuina kaikki kahdeksan arktista valtiota ja arktisten alkuperäiskansojen edustajat, jotka ovat pysyviä osallistujia. Neuvoston työ on pääasiassa keskittynyt ympäristö- ja tutkimusyhteistyöhön. Turvallisuuspoliittiset ja taloudelliset kysymykset, kuten luonnonvarojen käyttö, ovat sen sijaan jääneet asialistan ulkopuolelle. Yksi tärkeä syy tähän on se, että Yhdysvallat vastustaa näiden aiheiden monenkeskistä käsittelyä neuvostossa. Arktisen neuvoston tarkkailijajäseniksi on uusien taloudellisten mahdollisuuksien takia pyrkinyt ei-arktisia toimijoita, kuten EU ja Kiina. Neuvoston kahdeksasta arktisesta valtiosta viisi on rantavaltioita, jotka tavoittelevat suoraa taloudellista etua Jäämerellä.

Jäämeren rantavaltioiden talousvyöhykkeiden ulkopuolista merenpohjaa ja kansainvälistä merialuetta hallinnoidaan pääasiassa kansainvälisen lainsäädännön avulla. YK:n yleissopimukset eivät kuitenkaan ota huomioon Jäämeren alueellisia erityispiirteitä. Kaikki kahdeksan arktista valtiota pitävät Arktista nauvostoa pääasiallisena toimintaympäristönään. Neuvosto toimii *soft law* -tyyppiseltä pohjalta luomalla puitteet valtioiden väliselle yhteistyölle ja tekemällä suosituksia tutkimustyön pohjalta. Laillista voimaa neuvostolla ei kuitenkaan nykyisessä muodossaan ole.

Tanskan toukokuussa 2008 kokoon kutsumat rantavaltiot laativat yhdessä Ilulissatin julistuksen. Siinä valtiot ilmoittivat noudattavansa YK:n merioikeusyleissopimusta aluevaateissaan, sopivansa mahdolliset päällekkäiset aluevaateet rauhanomaisesti ja tutkivansa mannerjalustojen todellisia ulottuvuuksia hyvässä yhteistyössä. Rantavaltiot lupautuivat myös osallistumaan aktiivisesti Arktisen neuvoston toimintaan. Ne sitoutuivat siten yhteistyöhön ja olemassa oleviin hallinnoinnin rakenteisiin. Sen sijaan ne ovat haluttomia synnyttämään uutta kansainvälistä hallinnointijärjestelmää Jäämeren alueelle tai laatimaan erillistä arktista sopimusta.

Ilulissatin julistus jätti kolme arktista valtiota, Islannin, Ruotsin ja Suomen, ja arktiset alkuperäiskansat tapaamisen ulkopuolelle. Julistuksen ansio oli se, että sekä Venäjä että Yhdysvallat, joka ei ole liittynyt merioikeusyleissopimukseen, allekirjoittivat sen. Julistus oli käytännössä rantavaltioiden yhteisymmärrystä, että ne aikovat sopia merenpohjan luonnonvarojen käytöstä keskenään.

Rantavaltioiden muuttuvat politiikat

Ilmastonmuutoksen aiheuttamat uudet taloudelliset mahdollisuudet ovat paitsi koetelleet Jäämeren kansainvälistä hallinnointia myös muuttaneet rantavaltioiden kansallisia lähestymistapoja. Muutos alkoi vuonna 2007, jolloin uutisoitiin sekä merijään ennätysmäisestä sulamisesta että Venäjän tutkimusretkikunnan merenpohjaan pystyttämästä lipusta.

Venäjän taloudellinen kehitys ja poliittinen asema perustuvat öljyn ja kaasun vientiin. Arktiset luonnonvarat nähdään Venäjällä keinona vahvistaa suurvalta-asemaa ja ne ovat siksi maan arktisen toiminnan pääasiallinen motiivi. Arktisten luonnonvarojen keskeinen asema on korostunut entisestään kahden viime vuoden aikana. Esimerkiksi presidentti Medvedev viittasi syyskuussa 2008 arktiseen mannerjalustaan Venäjän energiaturvallisuuden perustana 21. vuosisadalla. Myös vuonna 2008 julkistettu *Foreign Policy Concept* määritteli, että mannerjalustan rajaamisella tavoitellaan ennen kaikkea luonnonvarojen turvaamista Venäjän omaan hallintaan.

Venäjällä on merkittäviä kaasuvaroja Jäämeren pohjassa. Lisäksi sen arktisilla maa-alueilla on merkittäviä öljy- ja kaasuvaroja mm. Timan-Petshoran



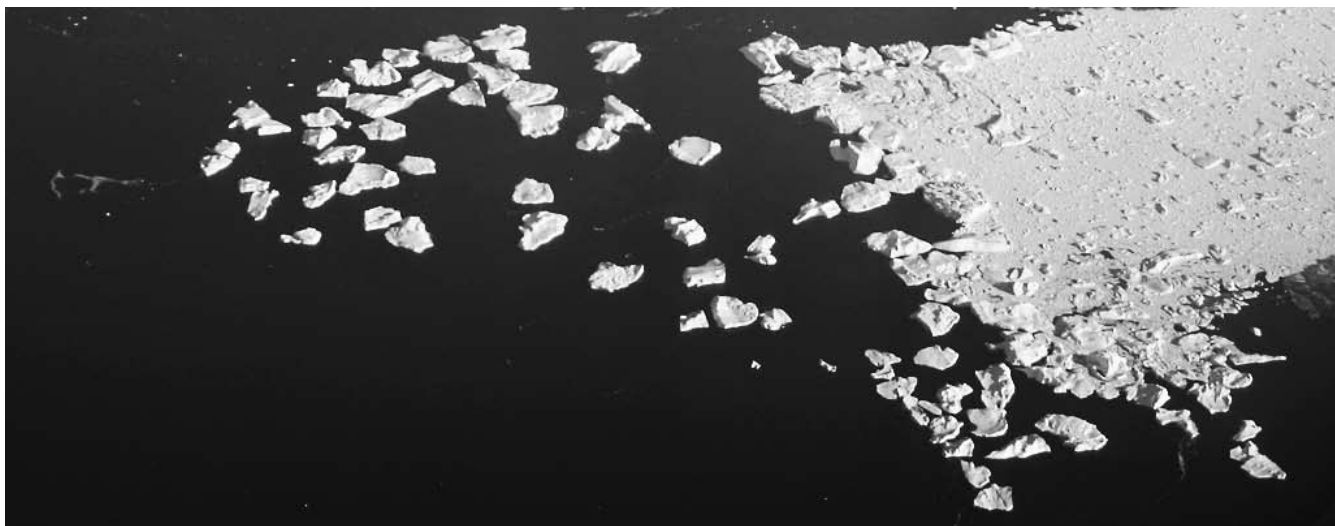
Rantavaltioiden toimintakenttä Jäämerrällä. Kartta: Tuomas Kortteinen Lähde: Canadian Polar Commission 2007

alueella ja Jamalin niemimaalla. Merijään sulaessa Venäjän pohjoispuolella kulkeva Koillisväylä on tulevaisuudessa ratkaisevan tärkeä öljykuljetuksille. Venäjä pyrkiikin siihen, että väylä kulkisi sen aluevesien eikä kansainvälisen merialueen kautta.

Venäjän pyrkimys olla johtava arktinen valtio ei ole estänyt sitä tekemästä yhteistyötä muiden arktisten valtioiden kanssa. Venäjä allekirjoitti Ilulissatin julistuksen ja toimii Arktisessa neuvostossa sekä Barentsin euroarktisessa neuvostossa muiden valtioiden kanssa. Se osallistuu myös mannerjalustan kartoittamiseen liittyvään tutkimusyhteistyöhön Norjan ja Kanadan kanssa. Luottamukselliset välit arktisiin naapurimaihin ovat Venäjälle tärkeitä myös siksi, että maa tarvitsee ulkopuolista teknologiaa ja investointeja ottaakseen Jäätmeren luonnonvarat käyttöön.

Norjan arktisen politiikan perustana on joulukuussa 2006 julkistettu strategia *High North Strategy*, joka sai jatkoa maaliskuussa 2009 (*New building blocks in the North*). Norjalle talousvyöhykkeen uusiutuvat ja uusiutumattomat luonnonvarat ja hyvät suhteet arktisiin naapureihin, erityisesti Venäjään, ovat jo pitkään olleet tärkeitä. Nyt Norja hakee lisäksi oikeuksia Jäätmeren merenpohjan luonnonvaroihin talousvyöhykkeensä ulkopuolella.

Norjan motiivina hyviin naapurisuhteisiin Venäjän kanssa on esimerkiksi yhteistyösopimus norjalaisen Statoilin ja venäläisen Gazpromin välillä. Yhtiöt kehittävät yhdessä arktista teknologiaa ja etsivät uusiutumattomia luonnonvaroja Jäätmeren pohjasta. Mailla on myös aluekiista ratkaisemattomista merirajoista Barentsinmerellä. Merirajat voi YK:n



Ilulissatin jäävuono. Kuva: Tim Morris

merioikeusyleissopimuksen mukaan määritellä kahdella tavalla. Norja noudattaa rajan määrittelyssä keskilinjaperiaatetta, missä meriraja määritellään kohtisuoraan rantaviivasta 200 meripeninkulman etäisyydelle. Venäjä puolestaan määrittelee rajan pituuspiirin mukaisesti. Tämä määrittelyero muodostaa alueen, jota hallinnoidaan tällä hetkellä nk. harmaan vyöhykkeen avulla erillisten, kahdenkeskeisten sopimusten mukaisesti.

Kanadan arktisen toiminnan perustana on kesäkuussa 2009 julkistettu arktinen strategia *Our North, Our Heritage, Our Future*. Maan keskeisin intressi ovat arktiset luonnonvarat, joista varsinkin öljyä odotetaan löytyvän huomattavia määriä. Kanadan pohjoispuolella kulkevan merireitin, Luoteisväylän asema on maalle tärkeä. Kanada pitää väylää aluevesinään, minkä Yhdysvallat on jatkuvasti kiistänyt. Osapuolten välillä on vallinnut pitkään rauhanomainen ”yksimielisyys erimielisyydestä”. Kanada toimii yhteistyössä useilla arktisilla foorumeilla ja on johtava valtio arktisessa tutkimuksessa.

Tanskan tämänhetkisen arktisen politiikan perustana on Grönlanti, jonka itsehallintoa laajennettiin kesäkuussa 2009. Tanska vastaa yhä Grönlantia koskevasta ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, mutta oikeus käyttää uusiutumattomia luonnonvaroja siirtyi uudistuksen myötä Tanskalta Grönlannille itselleen. Kun Grönlanti alkaa hyödyntää luonnonvarojaan taloudellisesti, Tanskalta saatavan vuotuisen määräraha pienenee samassa suhteessa, jolloin Grönlannin taloudellinen riippuvuus Tanskasta vähenee. Vaikka Grönlannin täysimittainen itsenäistyminen ei ole vielä ajankohtaista, taloudelliset potentiaalit viitoittavat

sen tietä kohti itsenäisempää tulevaisuutta. Tanska tukee tätä kehitystä.

Yhdysvaltain toiminnan ohjenuora on presidentti Bushin hallituksen tammikuussa 2009 linjaama arktinen politiikka, joka korvasi vuonna 1994 laaditun strategian. Uusi dokumentti sisältää kaksi keskeistä muutosta aiempaan nähden. Ensiksi strategia asettaa Yhdysvaltain kansallisen turvallisuuden etusijalle, mikä johtuu laajemmasta sisäpoliittisesta muutoksesta vuoden 2001 terroritekojen jälkeen. Toiseksi siinä tunnustetaan ilmastonmuutoksen ja ihmisen toiminnan lisääntyneet vaikutukset arktiseen alueen jään sulamiseen.

Yhdysvaltain pääasialliset taloudelliset intressit liittyvät tällä hetkellä Alaskan energiavaroihin. Uusi piirre Yhdysvaltain lähestymistavassa on se, että energiavaroja pidetään kansallisena eikä osavaltion omaisuutena. Liittovaltion on kuitenkin otettava entistä tarkemmin huomioon Alaskan paikallisväestön kanta öljyn ja kaasun poraamiseen. Paikalliset asukkaat estivät huomattavien öljyvarojen käyttöönoton Alaskassa vuonna 2008 ja tästä näyttää tulleen ennakkotapaus.

Yhdysvallat on ollut vastahakoinen toimija arktisissa kysymyksissä. Se on vaikeuttanut Arktisen neuvoston työtä vastustamalla sitä, että merirajoista ja taloudellisista kysymyksistä sovittaisiin neuvostossa. Yhdysvaltain strategiassa todetaankin, että vaikka Arktisen neuvoston työ on ollut positiivista, sen nykyinen mandaatti on riittävä. Yhdysvallat ei ole myöskään merioikeusyleissopimuksen jäsen eikä se siten voi tehdä aluevaateita Jäämeren pohjasta, vaikka



Kuva: Amanda Graham

se sitä kartoittaakin. Uusissa arktisissa linjauksissa suositellaan merioikeusyleissopimukseen liittymistä, jota myös ulkoministeri Clinton on ilmoittanut tukevansa.

Tällä hetkellä Jäämeren rantavaltiot pyrkivät ennen kaikkea turvaamaan luonnonvarojen saamisen käyttöönsä. Venäjä ja Kanada ovat Jäämeren johtavat valtiot: niiden arktiset rantaviivat ovat pitkät ja niillä on siksi mahdollisuus hyödyntää huomattavia öljy-, kaasu- ja kalavarjoja. Molemmat valtiot pyrkivät myös turvaamaan arktisia merireittejä aluevesikseen. Yhdysvallat on jättäytynyt Jäämeren tilanteessa yksin, mikä noudattelee sen kansainvälistä toimintatapaa yleisemminkin. Yhdysvallat on suurvalta, jonka toiminta herättää muissa valtioissa epävarmuutta tai luottamusta, asiayhteydestä riippuen. Tanska/Grönlanti ja Norja ovat yhteistyöhaluisia pienempiä toimijoita, jotka pyrkivät hyviin naapurisuhteisiin luonnonvarojen käyttöönnoton ohella.

Jäämeri ja Suomen arktinen strategia

Jäämeren merijään sulaminen paljastaa talousvyöhykkeiden ulkopuolisia alueita, joiden luonnonvaroja aletaan hyödyntää. YK:n merioikeusyleissopimus ja kalakantasopimus säätelevät luonnonvarojen käyttöä kansainvälisellä tasolla. Jäämeren alueellista kehitystä ei kuitenkaan ohjaa mikään eri sektoreita (kuten ympäristönsuojelu, kalastus, luonnonvarojen käyttöönotto) yhtenäistävä järjestelmä. Koska arktinen ympäristönmuutos etenee ennakoitua nopeammin, kokonaisvaltaisemman hallinnoinnin järjestämisellä on kiire.

Vaikka Jäämeren alueen kansainvälinen hallinnointi voi kehittyä monellakin eri tavalla, nähtävissä on neljä mahdollista perussuuntausta.

Ensiksi, kaikki kahdeksan arktista valtiota voivat kehittää täysin uudenlaisia yhteistyömuotoja, joilla täydennetään Jäämeren alueella jo toimivaa kansainvälistä lainsäädäntöä ja Arktisen neuvoston nykyistä toimintaa. Tässä vaihtoehdossa Arktisen neuvoston mandaatti ja toimintatavat pysyisivät kutakuinkin entisellään.

Toinen vaihtoehto on se, että Arktisen neuvoston rooli vahvistuu. Tällöin kaikki arktiset valtiot sitoutuvat kehittämään sen toimintaa niin, että sen aletaan ottaa uusia, poliittisesti herkempiä kysymyksiä yhteistyön koordinoimisen lisäksi.

Kolmanneksi, rantavaltiot voivat toimia keskenään. Ne voivat sivuuttaa muut arktiset valtiot ja alkupe räiskansat ja sopia keskenään Jäämeren merenpohjan luonnonvarojen käytöstä. Arktinen neuvosto pysynee tässä tapauksessa suurin piirtein entisellään.

Neljänneksi on mahdollista, että kaikki arktiset valtiot neuvottelevat yhteistyössä aivan uuden, kaikkia osapuolia koskevan, laillisesti sitovan arktisen sopimuksen. Sopimuksella voitaisiin turvata luonnonvarojen kestäväää käyttöä ja määritellä erikseen kansainvälisen merialueen käyttötarkoitukset.

Tämänhetkisen tilanteen valossa radikaalit muutokset nykytilanteeseen vaikuttavat epätodennäköisiltä. Kansainvälistä lainsäädäntöä tullaan kuitenkin todennäköisesti täydentämään rantavaltioiden välisillä



Kuva: Martha de Jong-Lantink

neuvotteluilla. Arktisen neuvoston mandaattia ainakin pyritään laajentamaan, mutta se tulee olemaan vaikeaa. Neuvostolla on tulevaisuudessaan edessään kolme suurta haastetta: yhdistää kaikki nykyiset jäsenet, joista viidellä valtiolla on suuria taloudellisia intressejä, integroida Yhdysvallat mukaan yhteistyöhön vahvemmin sekä määritellä suhtautumisen- ja neuvoston tarkkailijajäseniksi pyrkiviin uusiin, ei-arktisiin toimijoihin.

Suomessa valmistellaan parhaillaan arktista strategiaa. Suomi ei ole Jäämeren rantavaltio eikä sillä siksi ole suoraa yhteyttä Jäämeren alueen kehitykseen. Siitä huolimatta Suomessa on hyvä pohtia, voimmeko hyötyä Jäämeren mahdollisuuksista taloudellisesti. Koska Jäämeren rantavaltiot priorisoivat luonnonvarat sekä kansallisissa että kansainvälisissä toimissaan, luonnonvarojen käyttöönnotto tulee olemaan keskeinen tekijä Jäämeren tulevaisuudessa.

Ennen kuin luonnonvaroja voidaan alkaa hyödyntää, Jäämeren rannikolle tarvitaan satamia ja satamapalveluja. Meriliikenteeseen tarvitaan arktisia olosuhteita varten suunniteltuja aluksia ja jäänavigointiin koulutettua miehistöä. Jäämerellä ei ole myöskään olemassa kattavia radio- ja satelliittikommunikaatiojärjestelmiä tai reaaliaikaista jääolosuhteista tiedottamista. Meriväylien auki pitämiseen tullaan tarvitsemaan jäänmurtaajia. Perinteisen arktisen teknologian ja osaamisen lisäksi Jäämerellä otetaan käyttöön uutta ympäristöteknologiaa, kuten laivojen

päästöjen ja jätevesien vähentämiseen liittyvää osaamista, öljyntorjuntaa ja ympäristöriskien arviointia.

Suomen arktisessa strategiassa voidaan määritellä asemamme Jäämeren ja koko arktisen alueen kansainvälisessä hallinnoinnissa. Arktisen neuvoston toiminnan tukeminen on tämänhetkisen tilanteen valossa Suomelle paras mahdollisuus vaikuttaa alueen hallintointiin, mutta vaikuttaa siltä, että rantavaltiot tulevat päättämään luonnonvarojen käytöstä keskenään. Siksi Suomen arktisessa strategiatyössä on tärkeää pohtia sitä, voisiko Suomi osallistua Jäämeren kehitykseen ja hyötyä siitä suuremmin ja nopeammin. Suomi voi esimerkiksi keskittyä taloudellisiin mahdollisuuksiin, kuten perinteisen arktisen teknologian ja alueelle soveltuvan ympäristöteknologian ja -osaamisen kehittämiseen, markkinointiin ja myyntiin. Jos taloudellisista mahdollisuuksista halutaan hyötyä, arktisessa strategiassa pitää tehdä tästä poliittinen päätös ja sitten panostaa näihin osaamisalueisiin.

Lotta Numminen

Tutkija

Ulkopoliittinen instituutti

ISBN 978-951-769-250-2

ISSN 1795-8059

Kansikuva: chrissy575 (Flickr)

Taitto: Tuomas Kortteinen

Ulkopoliittinen instituutti 2010

www.upi-fii.fi